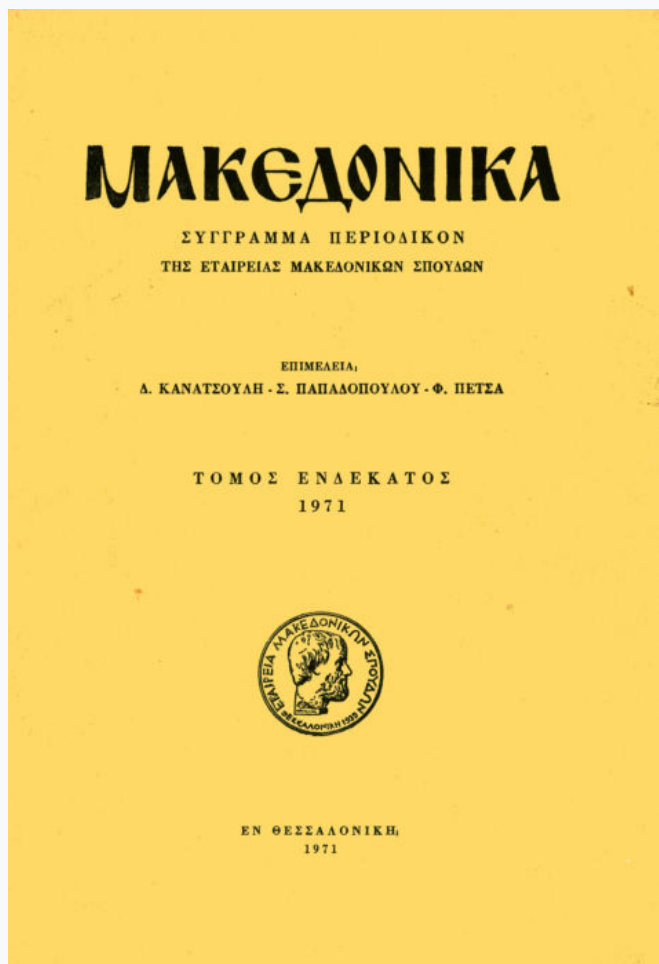

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Περιγραφή της Θεσσαλονίκης από τον περιηγητή De la Croix στα 1679

Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.940](https://doi.org/10.12681/makedonika.940)

Copyright © 2014, Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Κ. Α. (1971). Περιγραφή της Θεσσαλονίκης από τον περιηγητή De la Croix στα 1679. *Μακεδονικά*, 11(1), 272-282. <https://doi.org/10.12681/makedonika.940>

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΗ DE LA CROIX ΣΤΑ 1679

1. Πολλοὶ ξένοι περιηγητὲς πέρασαν ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ μᾶς ἄφησαν ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις γι' αὐτὴν, γιὰ τὸν πληθυσμὸς της, γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ της κατάστασι, γιὰ τὴν γεωργία της, γιὰ τὰ μνημεῖα καὶ γενικὰ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες. Οἱ περισσότερες βέβαια πληροφορίες ἀναφέρονται στὴν πρωτεύουσά της, τὴν Θεσσαλονίκη. Ἀνάμεσα στοὺς περιηγητὲς αὐτοὺς πρέπει νὰ συγκαταλέξουμε καὶ τὸν De la Croix, τοῦ ὁποῦ οἱ εἰδήσεις ἔμειναν ὡς σήμερα ἀνεκμετάλλευτες. Ὁ De la Croix χρημάτισε γραμματέας τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πιθανότατα ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλονίκη ἢ τουλάχιστον πῆρε τὶς πληροφορίες τοῦ ἀπὸ ἀξιοπίστα πρόσωπα. Ἄν καὶ ἡ περιγραφή του δὲν εἶναι διεξοδική, νομίζω ὅτι οἱ εἰδήσεις ποὺ δίνει γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη, ἰδίως γιὰ τὰ μνημεῖα της, προάγουν τὶς ἱστορικὲς μας γνώσεις. Ἐπειδὴ τὸ κείμενό του εἶναι σπάνιο καὶ σύντομο, τὸ μεταφράζω ἀμέσως παρακάτω. Ἔτσι θὰ γίνῃ προσιτὸ στὸν ἀναγνώστη καὶ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὶς παρατηρήσεις μου.

2. Ἡ μετάφρασις τοῦ κειμένου:

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι κτισμένη στὸν μυχὸ τοῦ ὁμώνυμου κόλπου, στὴν κατωφέρεια ἑνὸς βουνοῦ ποὺ τὴν δεσπόζει. Τὸ σχῆμα της εἶναι τριγωνικόν. Τὰ τεῖχη της μὲ τὶς ἐπάλξεις εἶναι κτισμένα μὲ πέτρες, κεραμίδια, ἀσβέστη καὶ ἄμμο, καὶ ἐνισχυμένα μὲ πολλοὺς τετράγωνους πύργους. Οἱ Τοῦρκοι ἐκεῖ ἔκτισαν τέσσερες πύργους, ἓνα σὲ κάθε γωνία, καὶ τὸν τέταρτον στὸ μέσον τοῦ λιμανιοῦ, γιὰ νὰ ὑπερασπίζωνται τὰ καράβια ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὰς τῶν κουρσάρων, οἱ ὅποιοι δὲν φοβοῦνταν, γιατί τὸ λιμάνι δὲν διέθετε παρὰ δώδεκα μηδαμνὰ μικρὰ σιδερένια κανόνια, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν ἀποτελεσματικότητα.

Στὴν Θεσσαλονίκη ὑπάρχει ἓνας ὁρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἔχει ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ὀκτὼ ἐπισκόπους καὶ δεκαεπτά ἐκκλησίες. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἶναι ἡ μητρόπολις ποὺ ἔκτισε ὁ αὐτοκράτορας Ἀνδρόνικος καὶ τὴν ἀφιέρωσε στὴν Παρθένο. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Μουράτ Α' κατέλαβε τὴν παλιὰ μητρόπολιν, γιὰ νὰ τὴν μετατρέψῃ σὲ τζαμί, οἱ Ἕλληνες πῆραν τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παρθένου¹, τὴν ὅποیان ἀφιέρωσαν στὸν Ἅγιο Δημήτριον καὶ αὐτὴν ἔκαμαν μητρόπολιν τοὺς.

1. Ἐννοεῖ: τοῦ Ἀνδρονίκου.

Ἐπάρχουν πέντε μονὲς καλογραιῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι ντυμένες στὰ μαῦρα μὲ ἓνα λεπτὸ πέπλο ἀπὸ τὸ ἴδιο χρῶμα, ποὺ σέρνεται στὴν γῆ. Οἱ τρεῖς μονές, οἱ πρὸ ἀξιομνημόνευτες, εἶναι ἀφιερωμένες στὴν Παρθένο, στὴν Ἁγία Θεοδώρα, καὶ στὴν Ἁγία Legousse. Ἐπάρχουν ἑκατὸ κορίτσια ἢ περίπου ἑκατὸ στὴν κάθε μία, τὰ ὁποῖα δὲν κείρονται μοναχὲς καὶ φεύγουν ἀπὸ τὴν μονή, ὅταν θελήσουν νὰ παντρευθοῦν. Κάποτε ζοῦσαν μὲ ἀρκετὴ τάξη, ἀλλὰ ἀπὸ τότε ποὺ οἱ Τοῦρκοι ἔγιναν κύριοι τῆς χώρας, χαλαρώθηκε ὁ τρόπος ζωῆς τους τόσο πολὺ, ὥστε τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν ζῇ μὴ ζωὴ πολὺ σκανδαλώδη.

Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν πολλὰ ὠραῖα τζαμιά σ' αὐτὴν τὴν πόλη, δηλαδὴ τὲς ἐκκλησίες τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Ἁγίου Γαβριήλ, τῆς Παρθένου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Ὁ τροῦλος ἢ ὁ θόλος τοῦ Ἁγίου Γαβριήλ εἶναι τόσο μεγάλος, ὥστε χρειάσθηκε νὰ τὸν στηρίξουν μ' ἓνα τοῖχο ποὺ ἔχει 24 μὲ 25 πόδια πλάτος.

Ὁ σουλτάνος Μεχμέτ Δ', ὁ ὁποῖος τώρα βασιλεύει, μετέβαλε τὴν ἐκκλησία τῆς Παρθένου σὲ τζαμί. Ἐκεῖ βλέπει κανεὶς σὲ κάθε πλευρὰ δώδεκα μεγάλους κίονες ἀπὸ ἱασπη, ποὺ ἔχουν περιφέρεια 6 πόδια καὶ ὕψος 18. Αὐτοὶ οἱ κίονες κρατοῦν κιονόκρανα μὲ φυλλώματα, κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν σταν-ροί, τοὺς ὁποῖους οἱ Τοῦρκοι δὲν κατέστρεψαν.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὴν ὁποία οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουν Κασούμνια¹, εἶναι ἡ ἀρχαιότερη, ἡ μεγαλύτερη καὶ ἡ πρὸ εὐρύχωρη ἀπ' ὅλες. ἔχει τριάντα ὀργυιὲς μῆκος μὲ εἰκοσιεπτὰ πλάτος. Εἶναι χωρισμένη, ὅπως ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως σὲ δύο στοές, τὴν μία ἐπάνω στὴν ἄλλη, οἱ ὁποῖες ὑποβαστάζονται ἀπὸ μία διπλὴ σειρὰ κιόνων ἀπὸ ἱασπη μὲ πέντε πόδια διάμετρο καὶ δεκαπέντε ὕψος καὶ περιτρέχουν τὸν κυρίως ναό². Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ εἶχε προφανῶς ὀρθομαρμάρωση, ἢ κρῖνη κανεὶς ἀπὸ τὰ πολλὰ κομμάτια, τὰ ὁποῖα εἶναι κολλημένα ἀκόμῃ ἐπάνω στοὺς τοίχους. Ἐπάρχει ἀκόμῃ ἓνα πηγάδι ποὺ οἱ Ἕλληνες τὸ λέγουν Ἀγιάσμα. Ἡ παράδοση λέγει ὅτι πρὶν ἀπὸ 900 καὶ περισσότερα χρόνια ἡ ἐκκλησία ἄρχισε νὰ κτίζεται ἀπὸ ἓνα πλούσιον ἔμπορον καὶ ἀποτελειώθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ καιροῦ του.

Οἱ Ἑβραῖοι ἔχουν ἐκεῖ τριάντα συναγωγές· οἱ περισσότερο ἀξιομνημόνευτες εἶναι τῆς Καστίλλης, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Ἐπάρχουν ἀκόμῃ δύο κολλέγια καὶ περισσότεροι ἀπὸ 10.000 μαθητές, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται νὰ σπουδάσουν ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἀπὸ ὅλα τὰ ὠραῖα οἰκοδομήματα, ποὺ παρατηροῦνταν ἄλλοτε στὴν Θεσσαλονίκη, δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀξιοπρόσεκτο ἐκτὸς ἀπὸ μία ἀνίδα θριάμ-

1. Ἐννοεῖ: Κασμιεῖ τζαμισί.

2. Ἔτσι μόνον μπορῶ νὰ ἐρμηνεύσω τὴν γαλλικὴ φράση: «Regnent à l'entour de ce temple».

βον από κεραμίδια, ή όποία ύποβαστάζεται από δύο μαρμάρινες παραστάδες πού έχουν 12 όργινές ύψος, 4 πλάτος και 2 πάχος. Είναι γεμάτες μέ τρώπαια και μέ πολλές άνδρικές μορφές και άνάγλυφα άλλα, τά όποία ό χρόνος σχεδόν τά κατέστρεψε και έτσι δέν μπορεί νά κρίνη κανείς για τό περιεχόμενο τής ιστορίας τους.

Ή πόλη διοικείται από έναν μουσλίμ¹. Υπάρχει ένας μουφτής για τήν θρησκεία και ένας μολλός για τήν δικαιοσύνη. Τό τελωνείο δίνει 100.000 χρυσά νομίσματα τόν χρόνο στόν σουλτάνο. Οί Τοϋρκοί είναι 10.000, οί "Ελληνες 4.000 και οί "Εβραίοι 22.000, χωρίς νά ύπολογισθούν οί γυναίκες και τά μικρά παιδιά. Στην Θεσσαλονίκη οί "Εβραίοι ζοϋν καλύτερα από κάθε άλλο μέρος τής αυτοκρατορίας. Δέν πληρώνουν παρά 6.000 χρυσά νομίσματα φόρο πού τά κερδίζουν τριπλά μέ τήν βοήθεια τής "Υψηλότητας πού τούς δίνει 160.000 για τά ύφάσματα, μέ τά όποία ντύνουν τούς γενιτσάρους. "Ετσι μπορεί νά πη κανείς ότι δέν πληρώνουν τίποτε. Γι' αυτό κρύβουν τόν αριθμό τους όσο περισσότερο μπορούν μήπως αύξηθῇ ό φόρος. Οί "Ελληνες πληρώνουν 4.000 πιάστρα².

3. Από τίς ειδήσεις, πού μάς δίνει ό De la Croix, άξίζει νά ξεχωρίσουμε και νά σχολιάσουμε όρισμένες, οί όποιες παρουσιάζουν κάποιο ιστορικογραφικό ενδιαφέρον. Είναι άξιοσημείωτο ότι τόσο ό De la Croix, όσο και ό σύγχρονός του Τοϋρκος περιηγητής "Εβλιά Τσελεμπή θεωροϋν τήν περίμετρο τών τειχών τής Θεσσαλονίκης τριγωνική³. Ό De la Croix άναφέρει ότι οί Τοϋρκοί έκτισαν τέσσερες μεγάλους πύργους για νά ένισχύσουν τήν άμυνα τού τόπου. Οί πύργοι αυτοί άσφαλώς είναι: 1) ό νοτιοανατολικός τών θαλασσίων τειχών πού έκτισε ό Σουλείμάν Α' (1520-1566)⁴ επάνω στην θέση τού βυζαντινού πύργου τής Σαμαρείας, δηλαδή ό σημερινός Λευκός Πύργος· 2) ό βορειοανατολικός ό γνωστός μέ τό όνομα Gingirli-Coulé⁵ (φαίνεται ότι είναι ό λεγόμενος από τόν "Εβλιά Τσελεμπή «έξωσμένος πύργος», Κουσακλή-Κουλέ)⁶· 3) ό πύργος τού λιμανιού (βλ. εικ. 1), τόν όποιον μνημονεύει ό περιηγητής· και 4) ό πύργος πού βρισκόταν στό νοτιοδυτικό τμήμα

1. Μουσλίμ, αντί mütesellim = διοικητής, αντιπρόσωπος ενός πασά.

2. De la Croix, Mémoires, Paris 1864, τ. 2, σ. 262-266.

3. Βλ. λεπτομέρειες στοϋ Νικηφόρου Μοσχόπουλου, "Η "Ελλάς κατά τόν "Εβλιά Τσελεμπή (μιά τουρκική περιγραφή τής "Ελλάδος κατά τόν ΙΖ' αιώνα), ΕΕΒΣ, τ. 16 (1940), σ. 330-339.

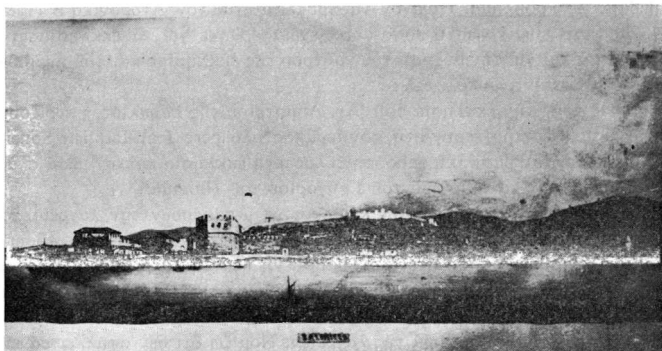
4. Βλ. Μοσχόπουλου, έ.ά., σ. 329, 330, 333-335.

5. Βλ. για τόν πύργο αυτό στοϋ Ο. Ταφραλί, Topographie de Thessalonique, Paris 1913, σ. 80-81.

6. Μοσχόπουλου, έ.ά., σ. 331.

τῆς πόλης¹. Εἶναι ἀσφαλῶς ὁ λεγόμενος πύργος τοῦ Βαρδάρ².

4. Ἐπίσης ὁ De la Croix μᾶς λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν τότε 19 ἐκκλησίες, ἀπὸ τῆς ὁποῖας ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἦταν ἡ μητρόπολις. Ἐδῶ ἀσφαλῶς δὲν ἐννοεῖ τὴν γνωστὴ παλαιοχριστιανικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημη-

Εἰκ. 1. Παλιὰ φωτογραφία τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν πύργο τοῦ λιμανιοῦ
(Ἠλ. Πετροπούλου, Θεσσαλονίκη 1865, Περιοδ. «Ζυγός», τεύχ. 46-47
(Σεπτ.-Ὀκτ. 1959), σ. 24)

τρίου, ἡ ὁποία μετατράπηκε σὲ τζαμί, ὅπως εἶναι γνωστὸ στὰ 1493 ἐπὶ Βαγιαζίτ Β' (1481-1512)³ καὶ ὅχι ἐπὶ Μουράτ Α' (1362-1389), ὅπως γράφει ὁ De la Croix, ἀλλὰ ἄλλη ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἐπὶ τουρκοκρατίας σὲ περιηγητικὰ κείμενα⁴, ὅπως ἐδῶ, καὶ σὲ τουρκικὰ ἐγγραφα⁵. Ἀκριβῶς γιὰ

1. M. L. Aimé-Martin, *Lettres édifiantes, et curieuses concernant l'Asie, l'Afrique et l'Amerique avec quelques relations nouvelles des missions et des notes géographiques et historiques*, Paris 1838, τ. 1, σ. 72.

2. Μοσχόπουλου, ἔ.ἀ., σ. 330.

3. Βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 8-9. Βλ. καὶ Γ. Α. Σωτηρίου, Συμπλήρωμα Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου 1918, σ. 8, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1952, σ. 28.

4. Βλ. καὶ Aimé-Martin, *Lettres*, τ. I, σ. 75-76.

5. Βλ. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Ἱστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 36, 81, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἐπισκευὴς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὰ 1699 καὶ 1708.

τὴν ἐκκλησίᾳ αὐτῇ, ἡ ὁποία βρισκόταν στὸ παραθαλάσσιο τμήμα¹, ὅπου ἡ σημερινὴ μητρόπολη Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, πολῦτιμες καὶ ἄγνωστες ὡς τῶρα πληροφορίες μᾶς δίδει ὁ De la Croix: ὅτι ἡ ἐκκλησίᾳ αὐτῇ εἶχε κτιστῇ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο (;) καὶ ὅτι ἦταν ἀφιερωμένη στὴν Παναγία. Ποιὸς ὅμως Ἀνδρόνικος τὴν εἶχε κτίσει, δὲν ἀναφέρεται. Τὸ θέμα μένει βέβαια ὡς πρόβλημα. Πιθανὸν νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Β' (1282-1328), γιατί εἶναι γνωστὸ πόσο αὐτὸς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ γιὰ τὴν αὔξησιν τοῦ γοήτρου τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως².

Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου τῆς παραλίας, γνωρίζουμε ἀπὸ μεταγενέστερο περιηγητῇ, τὸν ἱεραπόστολο père Jean-Baptiste Souciet (1734), ὅτι ἦταν βασιλικὴ τρίκλιτη ξυλόστεγη ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι μέσα σ' αὐτὴν φυλαγόταν τὸ σκῆνωμα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ³.

Τώρα πῶς συνέβη, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ μεταφέρουν τὴν λατρεῖα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὸν ναὸ τῆς Θεοτόκου εἶναι εὐκολο νὰ τὸ καταλάβουμε, ἂν ἀναλογισθοῦμε πόσο στενὰ συνυφασμένη ἦταν ἡ λατρεῖα τοῦ Ἀγίου μὲ τῆς Παναγίας⁴. Στὴν πραγματικότητα τιμήθηκε ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Δημητρίου.

Πότε ἐγινε ἡ μεταφορὰ τῆς λατρείας; Νομίζω ὅτι δὲν σφάλλει κανεὶς, ἂν ὑποθέσῃ ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ὀλιμμένοι ἀπὸ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἱστορικοῦ ναοῦ τοῦ πολιοῦχου τῶν, δὲν ἄργησαν νὰ ζητήσουν νέα στέγη γι' αὐτὸν καὶ νὰ μεταφέρουν σ' αὐτὴν τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου καὶ ἄλλα κειμήλια τὰ ὁποῖα θὰ κατόρθωσαν νὰ διασώσουν⁵. Καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐγινε ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1493, τὸ πολὺ μεταξὺ 1493-1500.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ παράδοσις ἡ προφορικὴ, ὅπως σωζόταν ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας, μετέδιδε ὅτι ὁ νέος μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, στὸν ὁποῖο μεταφέρθηκαν οἱ εἰκόνες, τὸ λείψανο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἄλλα κειμήλια, κτίσθηκε μετὰ τὸ 1523, ὁπότε οἱ Τοῦρκοι κατέσχσαν τὸν μητροπολιτικὸν ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ γιὰ νὰ ἀποζημιώσουν τοὺς

1. Βλ. Aimé-Martin, *Lettres*, τ. I, σ. 75-76.

2. Βλ. George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, New Brunswick, New Jersey 1957, σ. 433.

3. Βλ. Aimé-Martin, ἑ.ἀ., σ. 75-76. Βλ. καὶ τὴν μελέτη τῆς Α. Ξανθοπούλου Κυριακοῦ, Περὶγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1734 τοῦ père Jean-Baptiste Souciet, «Μακεδονικά», τ. 8 (1968), σ. 197.

4. Πρβλ. γιὰ τὶς σχέσεις λατρείας Ἀγίου Δημητρίου καὶ Παναγίας στοῦ Tafrafi, *Topographie*, σ. 162-163, Ἀδαμ. I. Ἀδαμαντίου, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλονίκη, Ἀθήναι 1914, σ. 120.

5. Πρβλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἀρχαῖα εἰκὼν τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου τοῦ πολιοῦχου Θεσσαλονίκης ἐπὶ ἔλεφαντοστέου, *BZ*, τ. 1 (1892), σ. 486.

χριστιανούς γιὰ τὴν μεγάλη ἀπώλεια, τοὺς ἔδωσαν τὴν ἴδια ἔκταση τόπου κοντὰ στὸ παραθαλάσσιο τεῖχος, γιὰ νὰ κτισθῇ ἐκεῖ ὁ νέος μητροπολιτικός ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου¹. Ἡ παράδοση ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, γιατί στὴν παραθαλάσσια θέση, ὅπως λέγει ὁ De la Croix, ὁ ὁποῖος βρίσκεται πιὸ κοντὰ πρὸς τὰ γεγονότα, ὑπῆρχε παλαιὸς βυζαντινὸς ναὸς τῆς Θεοτόκου, κτισμένος ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ ναὸς ἔφερε καὶ τὰ δύο ὀνόματα, γιατί ὁ ἀββάς Belley² στὰ 1777 μνημονεύει τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ νὰ τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας — ὀρθὰ βέβαια καὶ ὄχι «παραδόξως», ὅπως νομίζει ὁ Παπαγεωργίου³.

Ἄλλωστε ἡ Ἁγία Σοφία δὲν μετατράπηκε σὲ τζαμί στὰ 1523, ὅπως γράφει ὁ Παπαγεωργίου ἀλλὰ στὰ 1585⁴. Ἀκόμη πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι μητροπολιτικός ναὸς κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, καὶ συγκεκριμένα στὰ 1576, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς Gerlach, δὲν ἦταν ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλὰ ὁ ναὸς τῶν Ἀσωμάτων ἢ τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων⁵. Ἐπομένως ὁ νέος ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὰ παραθαλάσσια τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἔγινε μητροπολιτικός ναὸς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, δηλ. κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα, ὅπως νομίζει ὁ Παπαγεωργίου, ἀλλ' ἀργότερα.

Ἀνακύπτει ὅμως τὸ πρόβλημα: πότε ἔγινε μητροπολιτικός ναὸς ὁ Ἁγίος Δημήτριος τῆς παραλίας; Νομίζω ὅτι εἶναι κανεὶς κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ἂν ὑποθέσῃ ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ σημειώθηκε, ὅταν οἱ Τοῦρκοι μετέτρεψαν τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων σὲ τζαμί, δηλαδὴ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1590⁶. Τότε θὰ μετέφεραν οἱ χριστιανοὶ τὴν μητρόπολή τους στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὁ ὁποῖος ἔτσι παρουσιάζεται ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ὡς μητροπολιτικός ναὸς τῶν Ἑλλήνων ἕως τὸ τέλος σχεδὸν τῆς τουρκοκρατίας.

Ὁ νέος τώρα μητροπολιτικός ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπὸ ἄγνωστο λόγο, ἴσως ἀπὸ πυρκαϊά, λίγα χρόνια μετὰ τὸ 1684 (ἔτος ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ De la Croix), γιατί ὁ Παπαγεωργίου, ὁ ὁποῖος εἶδε τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ ποὺ σωζόταν ὡς τὴν μεγάλη πυρκαϊά τοῦ 1890 (ὅποτε ξανακάηκε), τὸν ἀναφέρει ὡς κτίσμα τοῦ

1. Βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιον» τοῦ 1912, σ. 3.

2. Βλ. τὸ κείμενο τοῦ Belley σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση στοῦ Κ. Α. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 207-208.

3. Παπαγεωργίου, ἔ.δ., σ. 3.

4. Βλ. Ἀ. π. Βακαλόπουλου, Ἡ χρονολόγησις τοῦ κωδονοστασίου τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, «Byzantion», τ. 21 (1951), σ. 337-339.

5. Βλ. σχετικὰς πληροφορίες στοῦ Ἀ. π. Βακαλόπουλου, Ὑπῆρξε ἐπὶ τουρκοκρατίας μητροπολιτικός ναὸς ὁ Ἀγ. Γεώργιος (Rotonda) καὶ πότε; «Μακεδονικά», τ. 4 (1955-1960), σ. 548.

6. Βλ. Tafrahi, Topographie, σ. 160. Πρβλ. καὶ Μέρτζιου, ἔ.δ., σ. 134 ὅπου σμ. 1.

του έτους 1699. Ο Παπαγεωργίου θά είδε ίσως πλάκα έπάνω στο υπέρθυρο του ναού που μνημόνευε την έκ βάθρου ανακαίνισή του στα 1699, αλλά θεωρεί βέβαιο ότι ο ναός είχε κτιστή έπάνω σέ παλαιότερο, όπως μαρτυρούσαν «αί πολλαί διάγλυφοι πλάκες μαρμάρου έν τῷ εδάφει, βάθρα καί κιονόκρανα κατεσπαρμένα έν τῇ αὐλῇ, παντοῖα ἀρχιτεκτονικά κοσμήματα ένφοδομημένα έν τοῖς τοίχοις καί ὁ έν τῇ αὐλῇ κείμενος (κατακαυθεῖς καί οὗτος!) Βυζαντιακός ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Νικολάου»¹. Τά λείψανα αὐτά θά προέρχονταν ἀσφαλῶς ἀπό τόν πρῶτο παλαιότερο βυζαντινὸ ναὸ τῆς Θεοτόκου, τὸν ὁποῖο εἶχε ιδρύσει ὁ Ἀνδρόνικος.

5. Ἀξιόλογες εἶναι οἱ μαρτυρίες τοῦ De la Croix καί γιὰ τίς σωζόμενες ἕως τότε πέντε μονὲς καλογραιῶν, γιὰ τὸν χαλαρὸ τρόπο τῆς ζωῆς τους καί γιὰ τὴν ἀμφιεσή τους, ἡ ὁποία δὲν διέφερε σχεδὸν καθόλου ἀπὸ τὴν σημερινή. Πιθανὴ εἶναι ἡ πληροφορία του ὅτι τὰ χαλαρά ἦθη ἐπεκράτησαν μετὰ τὴν Ἀλωση (1453). Πραγματικά τότε παρατηρήθηκε χαλάρωση τῆς πειθαρχίας τῶν κληρικῶν². Ἀπὸ τίς μονὲς αὐτὲς μνημονεύει δυστυχῶς τρεῖς τίς πιὸ σημαντικές, τῆς Θεοτόκου, τῆς Ἁγίας Θεοδώρας καί τῆς Ἁγίας Legousse(:).

Κάτω ἀπὸ τὸ ἀλλοιωμένο ὄνομα τῆς τελευταίας μονῆς πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Ἐλεούσας. Πραγματικά πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομα αὐτό, γιατί ὑπῆρχε στὴν Θεσσαλονίκη ὡς τὴν μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1917 μικρὴ νέα ἐκκλησία δυτικὰ τῆς σημερινῆς Ἁγίας Σοφίας, ἡ ὁποία ἦταν γνωστὴ στὸν κόσμο μὲ τὸ ὄνομα Παναγία ἡ Λεχοῦσα (ἀλλοιωμένος τύπος ἀντὶ τοῦ Ἐλεοῦσα³) — τύπος ποὺ ἐξηγεῖ καλὰ τὸν ἀντίστοιχο Legousse τοῦ De la Croix — καί τὴν θεωροῦσαν προστάτιδα τῶν ἐγκύων. Ἡ ἐκκλησία αὐτή, μολονότι νέα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Tafrafi, ἦταν κτισμένη ἔπάνω σὲ παλιὰ βυζαντινὰ θεμέλια. Τὸ ὑπόγειό της, μὲ πολλοὺς κίονες καί κιονόκρανα βυζαντινά, ἦταν γεμάτο ἀπὸ νερά ἕως 1 μέτρο ὕψος. Ὁ ἱερέας της ἰσχυριζόταν ὅτι εἶχε κτισθῇ στὰ χρόνια τοῦ Θεοδοσίου Β' (408-450)⁴. Ἡ γυναικεία αὐτὴ μονὴ καταστράφηκε, ἀσφαλῶς ἀπὸ πυρκαϊά, μετὰ τὸ 1679, ἔτος ποὺ γράφτηκε ἡ πέμπτη ἐπιστολὴ τοῦ De la Croix.

Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ σύγχρονος τοῦ De la Croix, ὁ P. Robert de Dreux, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν Θεσσαλονίκη στα 1666 μνημονεύει

1. Βλ. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικά καί ἀρχαιολογικά, ἔ.α., σ. 3.

2. Πρβλ. Ἀ. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σ. 147 κ.έ.

3. Βλ. Tafrafi, Topographie, σ. 181, Πρβλ. καί Π. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καί τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καί ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ΒΖ, τ. 3 (1894), σ. 256 γιὰ παρόμοια ὀνομασία ἐκκλησίας Σερρῶν.

4. Βλ. Tafrafi, ἔ.α., σ. 181.

δύο γυναικεῖς μονές¹, τῆς Ἀγίας Θεοδώρας καὶ τῆς Θεοτόκου, μὲ τὴν διαφορά ὅτι μᾶς δίνει περισσότερες πληροφορίες. Ἡ μονὴ τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ταυτίζεται βέβαια μὲ τὴν γνωστὴ ὁμώνυμη σημερινὴ ἐκκλησία². Ἡ τρίτη μονὴ τῆς Θεοτόκου φαίνεται ὅτι βρισκόταν στὴν θέση τῆς σημερινῆς Μεγάλης Παναγίας ἀπέναντι ἀπὸ τὸν κινηματογράφο «Ἡλύσια»³ (βλ. εἰκ. 2) καὶ

Εἰκ. 2. Ἡ ἐκκλησία τῆς Μεγάλης Παναγίας

ὅτι καταστράφηκε γύρω στὰ 1690 ἀπὸ πυρκαϊά⁴. Ὁ Robert De Dreux δὲν ἀναφέρει τίποτε γιὰ τὶς ἄλλες τρεῖς γυναικεῖς μονές.

6. Ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες ποὺ εἶχαν μετατραπῇ σὲ τζαμιά μνημονεύει ὁ De la Croix τὸν Ἅγιο Δημήτριο, τὴν Ἁγία Σοφία, τὴν Θεοτόκο καὶ τὸν Ἅγιο Γαβριήλ. Ἡ τελευταία ἐκκλησία εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία

1. Βλ. Robert de Dreux, *Voyage en Turquie et en Grèce*, Paris 1925, σ. 99-100.

2. Βλ. Tafrali, ἑ.α., σ. 199-200.

3. Βλ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Περὶ χειρογράφου εὐαγγελίου Θεσσαλονίκης, ΒΖ, τ. 6 (1897), σ. 538, 542. Β. Α. Μυστακίδου, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης σημειώματα, «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως», τ. 27 (1900), σ. 387. Πρβλ. καὶ Tafrali, *Topographie*, σ. 200.

4. Βλ. Ξανθοπούλου - Κυριακοῦ, ἑ.α., σ. 198.

τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων¹ ἢ ἡ σημερινή τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonda), γιατί μᾶς μιλεῖ γιὰ τὸν τεράστιο τροῦλο της. Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξῃ καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἀχειροποιήτου, τὴν ὁποία οἱ Τούρκοι μετέτρεψαν σὲ τζαμί ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430 ὡς σύμβολο τῆς νίκης τους². Ὁ De la Croix ὅμως κάνει τὸ λάθος καὶ ἀποδίδει στὸν σύγχρονό του Μεχμέτ Δ' (1648-1687) τὴν μετατροπὴ τῆς Ἀχειροποιήτου σὲ τζαμί.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου δὲν προσφέρει νέα στοιχεῖα παρὰ μόνο τὴν παράδοση ὅτι τὴν ἐκκλησία τὴν ἔκτισε κάποιος πολὺ πλούσιος ἔμπορος πρὶν ἀπὸ 900 χρόνια καὶ ὅτι τὴν ἀποτελείωσε ὁ αὐτοκράτορας τῆς ἐποχῆς του. Ἡ παράδοση αὕτη εἶναι ὅσο ξέρω ἀθησαύριστη. Μιλεῖ ἐπίσης γιὰ ἓνα πηγάδι μὲ ἁγίασμα καὶ ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὴν ὑπόγεια κρύπτη τοῦ ναοῦ.

7. Ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες εἰδήσεις τοῦ De la Croix, ἀξιόλογες εἶναι ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὴν διοίκηση καὶ στὸν πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδίως στοὺς Ἑβραίους. Μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἔχουν τριάντα συναγωγές (οἱ πιὸ σημαντικὲς εἶναι αὐτῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Καστίλλη, τὴν Πορτογαλία καὶ τὴν Ἰταλία), ὅτι ἔχουν δύο κολλέγια καὶ δέκα χιλιάδες μαθητὲς ποὺ συρρέουν ἐκεῖ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Ἑβραῖοι εἶναι οἱ πολυπληθέστεροι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης, 22.000, χωρὶς τίς γυναῖκες καὶ τὰ παῖδιά, ἐναντὶ 10.000 Τούρκων καὶ 4.000 Ἑλλήνων. Πληρώνουν φόρο 6.000 χρυσὰ νομίσματα, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν πολὺ περισσότερα, γιατί κρῦβουν τὸν πραγματικὸ ἀριθμὸ τους. Ὁ De la Croix τοὺς κατηγορεῖ μάλιστα ὅτι κερδίζουν πολλὰ (160.000 χρυσὰ νομίσματα) ἀπὸ τὴν βιοτεχνία τῶν ὑφασμάτων ποὺ προορίζονται γιὰ ἐνδυμασίες τῶν γενιτσάρων καὶ ἐπομένως ὁ φόρος τους εἶναι μηδαμινός.

Νομίζω ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑβραίων ποὺ δίνει ὁ De la Croix εἶναι ὑπερβολικός, παρὰ τὴν πραγματικὰ μεγάλη ἀκμὴ καὶ εὐημερία τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τὴν ἐποχὴν ἐκείνη. Χαρακτηριστικὸ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ De la Croix μνημονεύει 10.000 μαθητὲς, ἐνῶ ἄλλος σύγχρονός του Τούρκος περιηγητὴς τοὺς κατεβάζει σὲ 1.000³. Ἡ τάση αὐτῆς τῆς ὑπερβολῆς ὀφείλε-

1. Βλ. Ἀ. π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ὑπῆρξε ἐπὶ τουρκοκρατίας μητροπολιτικὸς ναὸς ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ πότε; «Μακεδονικά», τ. 4 (1955-1960), σ. 547-549.

2. Βλ. Α. π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Zur Geschichte der Acheiropietos und H. Paraskevi-kirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken im Jahre 1430, BZ, τ. 37 (1937), σ. 372-375.

3. Βλ. Mustafa ben Abdalla Hadschi Calfa, Rumeli und Bosna: Geographisch Beschrieben, μετάφρ. Joseph von Hammer, Wien 1812, σ. 78. Τὸν De la Croix ὑπονοεῖ καὶ ὁ Αἰμὲ - Μαντίν (ἔ.ἀ., σ. 79), ὅταν γράφῃ ὅτι ὑπερβολικὰ μερικοὶ ταξι-διῶτες ἀνέβαζαν τοὺς Ἑβραίους μαθητὲς σὲ 10.000.

ται ἴσως στὰ αἰσθήματα μνησικακίας ποὺ ἔτρεφε ὁ De la Croix γιὰ τοὺς Ἑβραίους ποὺ προμήθευαν στὸν σουλτάνο τὴν τσόχα τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν γενιτσάρων καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀνταγωνίζονταν τὴν εἰσαγωγή τῶν γαλλικῶν ὕφασμάτων.

Τὰ συμπεράσματά μας τὰ σχετικὰ μὲ τὴν συμβολὴ τῶν στοιχείων τοῦ De la Croix στὴν ἱστορία τοῦ τόπου μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

1) Ὅτι, μετὰ τὴν κατάσχεση τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (1493) ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Β', οἱ Ἕλληνες κάτοικοι μετέφεραν τὴν λατρεῖα τοῦ πολιοῦχου σὲ ἄλλον ναό, τῆς Θεοτόκου, κοντὰ στὰ παραθαλάσσια τεῖχη. Στὸ ἑξῆς ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου τιμᾶται καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

2) Ὁ ναὸς αὐτὸς εἶναι παλαιὸς βυζαντινὸς κτισμένος ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β' (1282-1328).

3) Βαθμιαῖα ἐπικρατεῖ περισσότερο ἡ ὀνομασία τοῦ πολιοῦχου καὶ ἀπαντᾶται συνήθως στὰ κείμενα μὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

4) Ὁ ναὸς αὐτὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου φαίνεται ὅτι ἔγινε μητροπολιτικὸς μετὰ τὴν κατάσχεση τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων στὰ 1590 καὶ ἔμεινε μὲ τὴν ιδιότητα αὐτή, παρὰ τίς πιθανὲς πυρκαϊῆς καὶ ἀνιδρύσεις του, ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὁπότε κτίστηκε στὴν θέση του ὁ σημερινὸς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

5) Ὅτι ὡς τὰ 1679 σώζονταν πέντε ὀρθόδοξες γυναικεῖες μονὲς στὴν Θεσσαλονίκη μὲ 100 περίπου μοναχὲς στὴν κάθε μιὰ καὶ ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ἦταν καὶ ἡ τῆς Ἁγίας Ἐλεούσας ἢ Λεχοῦσας, τῆς ὁποίας τὰ ἐρεῖπια σώζονταν ὡς τὴν μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1917. Ἐπομένως ἡ ἐκκλησία αὐτὴ πρέπει νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν σωζομένων ἐκκλησιῶν τοῦ Taffali καὶ νὰ μεταφερθῇ στὸν κατάλογο τῶν ἐξαφανισμένων μονῶν.

6) Ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γαβριὴλ εἶναι ὁ γνωστὸς ναὸς τῶν Ἀγγέλων.

RÉSUMÉ

C. A. V a c a l o p o u l o s, Renseignements donnés par le voyageur De la Croix (1679) sur Thessalonique.

Le voyageur De la Croix, qui a été secrétaire de l'ambassade de France à Constantinople, nous donne une brève, mais intéressante description de Thessalonique. Quelques de ses informations, surtout celles sur les églises, sont très importantes pour l'histoire de cette ville pendant la domination turque. Le voyageur français ennumère quatre tours le long de l'enceinte sur la côte maritime. Ensuite il nous renseigne sur la métropole orthodoxe de Sainte Vierge (construite par l'empereur Andronic II (1282-1328), où les orthodoxes ont transferé le culte de Saint-Démètre après l'occupation de son église par les Turcs (1493).

Dorénavant la metropole est plus connue par le nom du Saint protecteur de la ville que par son ancien nom de Sainte Vierge. Aussi De la Croix nous fait apprendre que Thessalonique jusqu'à 1679 avait cinq monastères de religieuses dont il nomme — malheureusement — seulement trois: de Sainte Vierge, de Sainte Théodore et de Sainte Legousse. Quant à l'identification de ces établissements religieux nous ne trouvons pas de difficultés sérieuses que seulement pour le dernier monastère. Dans mon étude je cherche à montrer qu'il s'agit d'une église, jadis byzantine, qui s'appelait Sainte 'Ελεοῦσα (Notre Dame de la Misericorde). Son nom par confusion a été altéré et changé à Sainte Λεχοῦσα, qui signifie Sainte Protectrice de femmes en couches. Cette église était conservée, en ruines certainement, jusqu'à la dernière grande incendie de Thessalonique en 1917. Maintenant, il n'y en a plus de vestiges. Aussi les renseignements de De la Croix sur la population de la ville sont assez intéressants.